

SINT ELBRECHT
EEN MYSTIFICATIE OP KRALINGEROORD

DOOR M. P. VAN BUIJTENEN

*Que n'a-t'on point inventé pour expliquer
les images des saints:.¹⁾*

WANNEER boven de gewesten, gewonnen op het water, de nevelbanken zijn opgetrokken, staan wij voor een aantal verwarde en dikwijls verwarrende gegevens, waaruit een reconstructie van de levensvormen beproefd moet worden. Een gravendynastie-in-opkomst vraagt onze belangstelling, maar ook een aantal heiligen dienen wij erin te betrekken.

In een tijd van laagconjunctuur staat begrijpelijkerwijze het sociaal-economisch georiënteerde geschiedenisonderzoek op den voorgrond. De vraag naar de sociale structuur van de jonge opkomende gewesten heeft veel aantrekkelijks, maar hetzelfde kan gezegd worden van het onderzoek naar het intellectueele en religieuze leven van die dagen.

Kort en duidelijk heeft Georg Schreiber dit aangegeven: „Es gibt ein sakrales Europa. Es tritt dem politisch und wirtschaftlich, sozial und technisch gerichteten Kontinent bedeutsam zur Seite. Gleichberechtigt und mitschaffend.“²⁾

Een tegenstelling op deze gebieden bestaat er in de middeleeuwen niet. Onlangs heeft men er nog de aandacht op gevestigd, dat de geographische weg, welke de vereering van een heilige of groep van heiligen gevolgd heeft, beslissend kan zijn voor het vaststellen van handelsrelaties, die tusschen soms zeer ver uiteenliggende landen hebben bestaan.³⁾

Kooplieden en soldaten effenen veelal het pad voor de dragers van nieuwe ideeën op cultureel en godsdienstig gebied en het is geen toeval dat de beweging van Geert Groote

1) Delehaye, H., S.I., Les légendes hagiographiques, p. 52, Brussel 1905.

2) Schnürer, G. en Ritz, J., Sankt Kümmeris und Volto Santo, Geleitwort vom G. Schreiber, p. VII, Dusseldorp, 1934.

3) Kruitwagen, B., O.F.M., De beteekenis van den Middeleeuwschen Heiligenkalender en de kalenders van Utrecht, Toulouse en van de Karmelieten, Het Boek, Dl. XXV, afl. 1, p. 8.

dezelfde wegen ging als de kooplieden uit de IJselstreek. ¹⁾ Ook de Rotterdamsche poorters, „die tot Deventer in de marct waren, ende oic die waren upten wech then heyligen bloed” ²⁾ in Wilsnack, leveren hiervan het bewijs.

Vroeg of laat stoot men bij locale geschiedvorsching op dit „sakrale Europa”. Zoo heeft ook Rotterdam zijn heiligenproblemen. Wil men de stad in westelijke richting verlaten, dan stuit men op een St. Jobskapel van Schoonderloo, waarover het laatste woord nog niet is gezegd. ³⁾ In het Zuiden, aan de overzijde van de Maas vraagt een „Noëlkapel” om een verklaring ⁴⁾, terwijl in het Oosten het „St. Elbrechtspad” aan een heilige herinnert, waarvan de identiteit nog niet afdoende werd vastgesteld. Alleen naar het Noorden is de doorgang vrij sinds het patronaat van Sinte Hildegardis over Hillegersberg tot „pia fraus” werd verklaard. ⁵⁾

De St. Elbrechtskapel, gelegen op den weg naar Gouda aan den binnenkant van den hoogen zeedijk even vóór Kraulingscheveer heeft de belangstelling van de 17e eeuwse locale geschiedschrijvers gaande gemaakt vanwege de patroonheilige met den ongewonen naam van St. Hellebrecht, Elbrecht, en Hillebrecht. Men dient echter een scherp onderscheid te maken tusschen hetgeen de bronnen geven en wat er onder invloed van latere stadsbeschrijvers van geworden is.

1) Sneller, Z., Deventer, die Stadt der Jahrmärkte, Pflingstblätter des Hansischen Geschichtsvereins, Blatt XXV, 1936.

2) Sneller, Z., Rotterdamsche poorters te Deventer en te Wilsnack Anno 1430, Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidkunde, VII Reeks, p. 55, 1937.

3) Rogier, L., Geschiedenis van Katholiek Delfshaven, p. 8, Haarlem 1930.

4) „Op Charlois, waar Blindedijk in den Lagedijk overgaat, in de delta gevormd door deze twee dijken, ligt de boederij „De Kapel” of „De Kapels-hoeve”. Deze naam is volgens overlevering te danken aan het feit, dat in vroegere tijden op deze plaats een kerkje of kapel heeft gestaan”: J. Verheul, Het voormalige Charlois en Katendrecht, p. 51, Rotterdam, 1933. Op een kaart van ± 1500, berustend op het Rijksarchief te 's-Gravenhage, Inventaris Hingman No. 1889, tekening in kleuren, vinden wij in deze omgeving een als kerkje aandoend gebouw, waarbij „Noël” geschreven staat. Copie in het Rotterdamsch-Gemeente-Archief, XXX, 1.

5) Rogier, L., De zoogenaamde Patrona Secundaria van de parochie Hillegersberg, Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem, Dl. 54, p. 161-237.

De bronnen.

In de Rotterdamsche bronnen is er voor het eerst sprake van de kapel op Kralingeroord in het jaar 1426. Zij speelt dan een rol gedurende de woelige dagen van de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten. „Rotterdam staat,” aldus Dr. Jansma ¹⁾, „aan de zijde van de Kabeljauwen en is een gewichtig steunpunt, eerst voor Jan van Beieren, later, sinds 1425, voor Philips van Bourgondië. Meermalen blijkt het operatiebasis te zijn, b.v. in 1426 voor de Bourgondische vloot, in den tijd van den slag bij Brouwershaven. Aan de bevestiging van Rotterdam wordt groote zorg besteed, getuige de stadsrekening van 1426–1427. Dit vindt ook zijn reden in het feit, dat zoo nu en dan gevaar dreigt uit Jacoba's vestingdriehoek Gouda–Oudewater–Schoonhoven.”

De kapel van Kralingeroord ondervindt spoedig de repercussie van het oorlogsbedrijf. Men was er – misschien wel uit ondervinding – van overtuigd, dat het gebouw in handen van den vijand een steunpunt zou kunnen zijn. De post in de rekening 1426–1427 luidt: „Item Dirc Reyntgensz ende Jan Broec gegeven voer horen arbeyt van den gaten te houden in de cappelle tot Cralingeroord, omdat men aldaer gheen lagen binnen leggen en soude 12 tunen facit 24 stuivers” ²⁾.

Er wordt hier van de kapel gesproken als van een gebouw, dat algemeen bekend is en in de registers van het Hoogheemraadschap Schieland komt in 1421 het „cappelrijen lant” ³⁾ voor. Vermoedelijk heeft de kapel met het veerhuis van het veer op IJselmonde–Dordrecht het voornaamste bestanddeel van de buurtschap Kralingeroord uitgemaakt; in dit geval was de maatregel van 1426 ingegeven door de onaangename ervaringen, welke men in 1419 had opgedaan, toen Kralinger-

1) Jansma, T., Het oproer te Rotterdam (1439), een tijdverschijnsel, Tijdschrift voor Geschiedenis, LIII Jrg. afl. 4, p. 348.

2) Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam, uitgegeven op last van het Gemeentebestuur, dl. III: De oudste stadsrekeningen van Rotterdam, door J. H. W. Unger en Mr. W. Bezemer, p. 69.

3) Register A. 7, folio 5r, Hoogheemraadschap van Schieland. Den Archivaris van het Hoogheemraadschap, Dr. E. Wiersum, alsook Mr. H. C. Hazewinkel en Dr. A. C. Kersbergen van het Rotterdamsche Gemeente-archief zijn wij zeer dankbaar voor hun medewerking.

oord als gevolg van de heerschende partijschappen gebrand-schat werd. De Grafelijkheidsrekeningen immers vermelden onder 1419–1420 het volgende bedrag: „Item XXVI dagen in Junio die gesellen ende schyplude die in Jacobs pleyte van den Brijele waren doemen in den Brijel voer ende men tsGravensande brande, ghegeven over hoer huer ende loen 118 scilt op die tijt doemen der Capellen ende Cralingeroirt brande den selven schypluden die oic in Jacobs pleyte voirsr. waren bij Jacobs ghegeven 18 sc. facit VIII £”¹⁾.

Na de troebelen, beter misschien nog tusschen de troebelen door, zal de status quo wel weer hersteld zijn. In ieder geval blijkt in 1431 „die Cappelrije met iij morgen”²⁾ in het ambacht van Kralingen gegoed. Tot nu toe werd nooit van den patroonheilige van de kapel gesproken. Ongewoon is dit allermint, want zelden treft men in de officieele kerkelijke stukken, b.v. de rekeningen van het bisdom Utrecht, de collaties van de kerken der St. Paulsabdij van Utrecht, een kerk of kapel met de naam van den patroon genoemd. In niet-kerkelijke stukken zou men a fortiori dit verschijnsel verwachten. Gelegen juist tegenover het veer op IJselmonde zou men als topographische aanduiding de naam „kapel op het veer” verwachten. Inderdaad vinden wij deze uitdrukking eenmaal „Die hooge heemraden van Schieland hebben geconsenteert Arien Jansz, een huysken te doen timmeren binnendycks voert veer daer die Kerck van Cralingen up staet”³⁾. Toch komt daarnaast de naam St. Hellebrecht in de oudste kronieken der stad en in de stukken van het Hoogheemraadschap herhaalde malen voor.

„De verdeeling van Schieland”.

Allereerst komt in aanmerking „De beschrijving van sloten en huizen van Schieland” in 1472 door Simon Doedes van der Sluys op schrift gesteld, doch slechts in afschrift bewaard. Deze beschrijving is geen zelfstandig geschrift, maar is door Willem van der Sluys, pastoor der St. Laurenskerk te Rotter-

1) Rekenkamer Grafelijkheid, Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Achterstal en allerhande zaken, A. V., No. 6. Afschrift op het Gemeente-archief Rotterdam.

2) Register A 7, folio 18 v., Hoogheemraadschap Schieland.

3) Register van Consenten, D 2, folio 298.

dam, die een neef was van den schrijver, als bijlage afgeschreven in zijn werk over den Jonker Fransenoerlog. Onder de redacties, waarin „De beschrijving” van Simon van der Sluys tot ons is gekomen, neemt die van den Rotterdamschen schepen Jacob Lois, geschreven vóór 1658, de eerste plaats in en staat als de meest betrouwbare aangegeven. Bij Lois gaat aan „De beschrijving” een „Verdeeling van Schieland” vooraf, welke door Philips van Bourgondië in 1436 zou zijn gemaakt en waarin over de St. Hellebrechtskapel gesproken wordt. Wij nemen het volgende er uit over.

„Hyer volchgen nu de heerlijcke huysen ende dorpen ende landen, die onder Rotterdam sijn gevoucht, als den prinse hartoge Phlyps van Borgonyen tot Rotterdam was, naedat hy als lantheere gehult is geweest. Dese heeft tot Rotterdam dese verdeelynge gemaect, dat onder Rotterdam mosten opbrengen in de jare 1436, nadat de prynsesse van Beyer vrou Jacoba aflyvych was, te weten 10 dorpen, 10 landen of ambachten ende 10 heerlijcke huysen. De 10 dorpen sijn en een capelle Cralyngen, Hillegersbergh, Cappelle, Moordrecht, Nieuwerkerck, Sevenhuysen, Bleyswijck, Schoonderloo, een gedeelte van Overschie, Charloys dat hy synen sone heeft geschoncken, St. Hellebrechtscapelle. Dese verdeelyngh heeft mijnen oom Symon van der Sluys met sijn eygen hant uut het memorybouck van den prynse hartog Carel uutgetrocken, naedat dese verdeylinge was gedaen by synen vader Phlyps van Borgonyen”¹⁾).

Nu is het met deze verdeeling een eigenaardig geval, want ze stemt met de kerkelijke, noch met de waterstaatkundige indeeling overeen. Het zou echter mogelijk zijn, dat we hier met een conceptregeling te doen hadden, ontworpen door de op centralisatie beluste Bourgondiërs, doch er hapert nog iets. Het jaar van de indeeling zou 1436 zijn en onder de dorpen wordt opgesomd Charloys, terwijl er vóór 1458–1460 van dit dorp geen sprake kan zijn, daar eerst toen de inpoldering een aanvang nam. Als wij het afschrift, waarin deze

1) Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam, uitgegeven op last van het Gemeentebestuur, dl. II. De oudste Kronieken en Beschrijvingen van Rotterdam en Schieland, door J. H. W. Unger en Mr. W. Bezemer, p. 12. Voortaan aangehaald als Bronnen II.

verdeeling tweemaal ¹⁾ voorkomt, inzien, blijkt dadelijk, dat de St. Hellebrecht passages interpolaties zijn, welke bovendien het zinsverband storen. In de handschriften no. 2, no. 3 en no. 10 van het Gemeente-archief, welke „De beschrijving” eveneens bevatten en op een van Lois geheel onafhankelijke bron terug gaan, wordt met geen woord over de Hellebrechtskapel gesproken.

Over de vele marginale kantteekeningen in Lois' afschrift deelen de uitgevers van de kronieken mede, dat deze aantekeningen te veelvuldig zijn, dan dat aan nalatigheid van den afschrijver kan worden gedacht. Behoudens een enkele uitzondering zouden ze best gemist kunnen worden, zonder aan den goeden gang van het verhaal schade te doen. Ontdoet men het handschrift van al die bijvoegingen, dan krijgt men een verhaal, dat zeer dicht bij het origineel moet staan.

Het is niet vermetel te vermoeden, dat in deze aanvullingen een tendenz zit deze kapel op één lijn te brengen met Schoonderloo, Kralingen en andere genoemde kerken of kapellen. Van elders ²⁾ is ons bekend, dat de familie Van der Sluys nogal eenige bedrijvigheid aan den dag legde bij de stichting van vicarieën, die familiegoed bleven. Het zou niet vreemd zijn, als iemand uit de omgeving van Pastoor Willem van der Sluys diens handschrift had benut om den domproost Simon van der Sluys naar voren te schuiven om een „beleggen” rechtstitel voor Hellebrecht te scheppen. Zekerheid is hierover zonder nieuwe aanwijzingen niet te geven.

Hieruit volgt wel, dat „De verdeeling van Schieland” niet in aanmerking komt om als oudste getuige voor den naam Hellebrecht in 1436 te dienen. Wanneer het toevoegingen zijn van een derde, kan men ze niet vroeger stellen dan 1507, tijdstip van het ontstaan van het handschrift van Willem van der Sluys.

Jonker Fransenoorlog.

Dank zij de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten werden wij ingelicht over het bestaan van een kapel op Kralingeroord.

1) Bronnen II, p. 73.

2) Moquette, H., De vicarieën in de St. Laurenskerk, Rotterdamsch Jaarboekje VIII, p. 71, 1920.

Andermaal is het oorlogsrumoer, dat ons met de kapel en nu ook met den patroonheilige in aanraking brengt.

De reportage van wat men in de stad en naaste omgeving tijdens de kritieke dagen van den Jonker Fransenoerlog beleefde, danken wij aan Pastoor Willem van der Sluys, die door afkomst en positie tot de notabelen van de stad gerekend moet worden. Hij is een man van eruditie, opgedaan bij de regulieren van Steyn bij Gouda in jonge jaren, die als Lovaniensis een Rotterdamsche traditie inzet en hij moet als stadgenoot niet ongeschikt heeten voor de taak van chronista. Van dag tot dag stelt Willem van der Sluys de evoluties van het krijsbedrijf te boek en gekomen in de maand Februari van het jaar 1489, beschrijft hij, hoe Maximiliaan de stad van alle kanten omsingelt. In het veertiende hoofdstuk lezen wij „... die van Dordrecht quamen met 10 rijnschepen ende leyde haer tusschen Iselmonde ende de stede van Rotterdam voor St. Hellebrecht ten ancker”¹⁾.

Vervolgens in het zeventiende hoofdstuk beschrijft hij het afslaan van een aanval op de stad Rotterdam ondernomen. „Soo als dyt (de aanval) gebuerde soo togen wel zoo ruyteren onder Willem Willemse de Iselmondse of Dortsche poort uut, ende onderreden dese gesellen ontrent St. Hellebrecht, daer sy 's morgens ontrent 6 uyren zo van gevangen in de stad brochten; de ander verdroncken die van den dick in de Maese sprongen, ende sommige ontquament, de velde door gevlucht sijnde binnen der Goude”²⁾.

Eenstemmig – met kleine variaties van Hellebrecht, Ellebrecht en Hellebert – geven ook een drietal andere handschriften van den Jonker Fransenoerlog dezelfde lezing.

Hier is dus ongetwijfeld voor het eerst in de bronnen sprake van Hellebrecht, althans voor zoover wij konden nagaan. De feiten, die Willem van der Sluys beschrijft, zijn van het jaar 1489 en hoewel hij ze eerst 1507 in één geheel samenbracht, mogen wij zeggen, dat de eerste maal de naam Hellebrecht in 1489 voorkomt.

Zooals wij reeds zagen, is de kapel in de registers van Schieland niet onbekend, maar aanvankelijk zonder naam.

1) Bronnen II, p. 100.

2) Bronnen II, p. 109.

Thans volgen eenige plaatsen, waar we den naam Hellebrecht aantreffen.

Registers van Schieland.

De hoogheemraden van Schieland maken voor het eerst gewag van Hellebrecht in het register van consenten in het jaar 1494. Dan wordt aanbesteed het maken van een sluis om het overtollige water te lossen: „Roerende van een duijkeldam ghelegen bij *Sinte Helprecht*. Anno xciiij in Cralinghen. In deser maniere ende voirwaert hier na bescreven soe heeft an genomen Willem Dircksz tymmerman een duijkeldam te maecken an Cralingeroirt voor Sinte Helprecht¹⁾).

Veel rust werd den dijkgraven niet gegund, want steeds opnieuw dwong de zorg voor den dijk tot nieuwe voorzieningen. In 1509 noteeren zij: „Item die sluijs op Cralingenoert bij Sinte Hellebrecht was vernijnt ende gemaect”²⁾.

1519: „Dit sijn tijen gewrocht in Sinte Hellebrechtse sluijs³⁾. In 1526 bij de St. Oelsschouwe (na 12 Juni) wordt voor hoogheemraden een geschil gebracht, dat gerezen is tusschen de vrouwe van Assendelft en de ingelanden van Kralingen over een watermolen „onlancx geset inden voersz. ambochte van Cralingen aende oestzijde van Sinte Hellebrecht⁴⁾).

De kosten van het onderhoud voor den dijk schijnen nogal afmetingen te hebben aangenomen, zoodat in het register van consenten staat aangeteekend, dat de bewoners van de buurtschap op den dijk tol mogen heffen. „Die hooge hiemraden van Schielant hebben geconsenteert die buren van Cralingen, dat zijluiden sullen mogen setten op den dijck eene draijboem bij Sinte Helbrechts om up ende toe te doen tot profijt van den dijck.” 1548⁵⁾.

Nog enkele malen komt in Schieland's archief de naam Hellebrecht voor in verband met dijkzaken, doch de aangehaalde plaatsen laten duidelijk genoeg zien, dat de ortho-

1) Register D. 2, folio 14r.

2) Register A. 7, folio 66r.

3) Register P. 31, folio 4.

4) Register D. 2, folio 118r.

5) Register D. 2, folio 270.

graphie van den naam niet noemenswaardig verschilt en dat de tot nu toe gevonden plaatsen geen enkele aanwijzing geven over den heilige, welke men in den patroon van de kapel heeft te zien.

Met uitzondering van twee gegevens, welke wij meenden om goede redenen tot later te mogen bewaren, is dit alles wat de bronnen voor zoover ons bekend, geven.

De traditie.

Er heerscht onder de latere stadsbeschrijvers een zekere verwarring, wanneer zij over de kapel van Kralingeroord schrijven. Van het gebouw, dat in 1572 – nu voorgoed – werd verwoest, bestonden in hun tijd alleen nog de ruïnes, terwijl de litteraire bronnen maar spaarzame inlichtingen verstrekken. Het ligt voor de hand, dat de verschillende 17e eeuwse kroniekschrijvers getracht hebben, balanceerend op één gegeven, tot een aannemelijke verklaring van den naam Hellebrecht te komen, waarbij zij hun hypothesen al te gemakkelijk voor feiten aanzagen.

Voor een ieder, die na hen de taak op zich neemt weer eens de geschiedenis van de stad te beschrijven, staat geen andere weg open, dan uit één der zoo gevormde tradities te kiezen of ze mogelijk te combineeren.

In tweehonderd jaar tijd is de status quaestionis onveranderd gebleven en zoo vinden wij drie verschillende „heiligen” als patroon van de kapel opgegeven. Op zichzelf is de vraag naar het patronaat van een verdwenen kerk misschien niet belangrijk, maar in het Kralingsche geval prikkelt het onze nieuwsgierigheid, omdat de kapel bedevaartsplaats was voor de zeelieden en visschers uit Rotterdam en omgeving. Een afzonderlijke bespreking van de drie gegadigden zal het geheel aan overzichtelijkheid doen winnen.

De eerste is St. Adelbert. De „Hollandsche van Heussen” geeft het volgende verhaal: „Onder Kralingen, aan de Maas en rechtvoor IJsselmonde, heeft van ouds een kapel gestaan, die St. Elbrechts kapel wierd genoemd. Volgens de oude brieven heeft Joris, basterd van Brederoden en Stadtsoverste van Dordrecht, Rotterdam en Ter Gouw in het jaar 1482 op St. Aalberts of Adelberts avond den eersten steen aan

deze kapelle geleit. En dit bevestigt onze gissing, dat de gemelde kapel den H. Adelbertus is toegewijdt: want gelijk Elbert op zijn duits voor Albertus werd genomen; zoo is Ellebrecht niet anders te zeggen als Adelbertus" ¹⁾. Met eenige kleine variaties is later hetzelfde verhaal weer te lezen bij Kortebrant ²⁾, Van Reyn ³⁾, en Van Ollefen ⁴⁾. Toegegeven dient te worden, dat deze etymologie niets onwaarschijns in zich heeft; alvorens ze te kunnen aannemen, moeten wij eerst zien aan wien dit bericht ontleend is en welke de „oude brieven" zijn, waarop men zich beroept.

Het bericht is afkomstig van Cornelis van Alkemade. Deze veelschrijver en bibliophil heeft Rotterdam verrijkt met vele afschriften van kronieken en beschrijvingen, waar men hem dankbaar voor kan zijn. Zijn keuze hierbij werd echter jammer genoeg veelal gedetermineerd door de zucht naar kwantiteit in plaats van naar kwaliteit en een dosis romantiek was hem niet vreemd. Van Alkemade miste de rust om, wat hem aan historisch materiaal in handen viel, een oogenblik kalm te bezien; hij werkt aan den loopenden band en zijn verzameling curiosa, handschriften en penningen bewijst, dat hij over een verdeelde aandacht beschikte.

Het bericht over de eerste steenlegging in 1482 wordt door Van Alkemade met de bron, waarop hij op zijn beurt weer putte, als volgt opgegeven: „In sekere boek, genoemd Summe Rurael, dat vereerd werde Martinus Doncanus, pastoor van

1) Rijn, H. v., Oudheden en gestichten van het rechte Zuid-Holland en Schieland, p. 543, Leiden 1719.

Heussen, H. v., *Historia seu notitia Episcopatus Trajectensis*, T. 1. p. 381, Antwerpen 1733.

Sub pago hoc pridem Sacellum erat ad Mosam, Ysselmondae oppositum, S. Elbrechts-Capelle dictum. Georgius, nothus Brederodius, Roterodamensis, Goudanae, ac Dordracenae urbium Praefectus, primum ex antiquis Monum. M. S. illius lapidem jecit Anno 1482 in profesto Divi Alberti vel Adalberti. Hinc firmatur conjectura Sacellum istud Adalberto sacrum fuisse: uti enim Elbert vernaculum, Albertum, Ellebrecht Adalbertum designat.

2) Kortebrant, J., *Beschrijving van Schieland en deszelfs geschiedenissen*, R. G. A. 68, dl. II, p. 854.

3) Reyn, G. v., *Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam*, p. 72, Rotterdam, 1866.

4) Ollefen, L. v., en Bakker, R., *De Nederlandsche Stad en Dorpsbeschrijver*, dl. V, p. 8, Amsterdam 1789-1795.

St. Hippolitus kerke te Delff, aen den heer Adam Sasbout vi(n)de met de hand geschreven ende aangetekend veele saken voornamentlijk als volgd... 1479 quam de Heer van der Veer, Stadhouders van Holland tot Rotterdam om de hoexen oproer te stillen, ende alsdat niet konde zijn, stelde hij tot goeverneur op de stad Rotterdam, Dort en Gouda Sr Joris bastaerd van Brederode, die oock Anno 1482 op St. Eelbeertsavond de eerste steen leijde van een kapelle op de Maese over IJsselmonde" ¹⁾).

Van Alkemade doet het voorkomen, alsof de mededeelingen over Rotterdam, waaronder die over de kapel, afkomstig zouden zijn van Martinus Duncanus. Dit is echter onjuist, want via andere afschrijvers kennen wij de juiste toedracht. In een bepaald exemplaar van „Die Chronijck van Hollant, Zeeland ende Vriesland" (Divisiechroniek), in 1609 te Amsterdam gedrukt, waren door den bezitter eenige witte pagina's geinsereerd, voorzien van allerlei historische aantekeningen, door verschillende handen uit diverse bronnen overgenomen. Hieronder waren er ook enkele, die van Duncanus afkomstig waren. Dit weten wij uit Willem Aardenhout's geschreven Cronijk van Rotterdam ²⁾ en van de onbekende copiïsten van Rga. 32 en Rga. 33. Van Alkemade, slordig als steeds, heeft dit niet opgemerkt en schrijft alle aantekeningen over met de vermelding, dat ze afkomstig zijn van Maarten Donk.

De nonchalante werkwijze van Van Alkemade komt in dit kleine stukje nog tweemaal om den hoek kijken. De afschrijvers van Rga. 32 en Rga. 33 (W. Aardenhout heeft den passus over de kapel niet), die geheel van elkaar onafhankelijk zijn, vertellen, dat de bewuste avond van de eerste steenlegging was „St. Hebbregstavond" ³⁾.

Het gaat niet aan op grond van dit twee tegen één alleen Van Alkemade's lezing te verwerpen: auctores sunt ponde-

1) Schelling, P. v. d., (C. v. Alkemade). Aantekeningen der stad Rotterdam, betreffende kerken, kapellen, outaren, gilden, en andere gestigten en gemeenschappen, te samen gesteld door ... Rga. 46 folio 115v.

2) Bronnen II, p. XVI, no. 31.

3) Rga. 32 folio 41.

Rga. 33 folio 4.

randi, non numerandi. Maar zelfs als wij wegen wordt Van Alkemade te licht bevonden. Het is niet alleen de naam „Hebbregts”, die door hem tot Eelbregt gecorrigeerd wordt, maar de enkele berichten, welke van Duncanus moeten zijn, komen volgens Rga. 32 en 33 uit diens „Somme le Roy”. Op eigen gezag nu verbeterde Van Alkemade dit in het meer bekende „Summe Rurael” en veroordeelde hiermede zichzelf, daar de redactie met de moeilijkste lezing de voorkeur verdient boven die, welke er naar streeft verbeteringen aan te brengen.

Een kleine verontschuldiging is voor Van Alkemade misschien te vinden: het schrift van de notities in de „Divisie-kroniek” bijgeschreven muntte blijkbaar niet uit door leesbaarheid. De schrijver toch van Rga. 32 zag kans van Joris, bastaerd van Brederode een Joris Bastiaensz. te maken!

Een historicus als Van Alkemade was natuurlijk met dezen vinger niet tevreden en nam bij de eerste gelegenheid de beste de heele hand. In een van zijn beschrijvingen van de stad en omgeving, weet hij de „historische” vondst als sleutel voor de traditie pasklaar te maken. Wij zullen het grootste deel van het relaas laten volgen.

„De Capelle, St. Ellebrecht oft Adelbert geheiligt en ingewijd, is gelegen omtrent een halff uyre van de stad Rotterdam boven op den hogen zeedijk, niet verre van de overtocht of het veer van IJsselmonde, hebbende een seer smalle, doch langwerpige gedaante soo als de fundamente sikh te deelen noch boven de aerde verheffende ende insonderheijt het oostelyxter gedeelte, het choor, van 't welke noch eenige . . .pylaeren oft boustutte ter mannen hoogte overeynde staen latelijks. Want de wijdde des capels binnen 's muers is omtrent achttien voeten en de lengte wel omtrent twee en seventigh voeten, soo als uut de nevenstaende afftekeninge gesien word.

Aen een deser voetstutten in het choor verthoont sikh noch de fonte off het was- ende doopvat van grauwe steen gehouwen, het eenige kenlijke overblijfsel van het kerktuygh t'geen de tijd en de gramschap der vianden noch ten deele heeft ongeschonden overgelaten. . .

Van ouderdom heeft dese capelle niet te roemen, hoewel

haer boutijd onbekend blijft, als blijken can uut de cleynheyt der steenen van welcke de capel gemetselt is, dewijl de voorgaende eeuwen, de twee laetste alleen utgesondert, niet dan seer groote ende swaere gebacke steenen hebben uutgelevert, uut welke de oude cloosters, kercken, adelijke huysen en slooten bestaan tot onwraecbare tuygen dezer waerheijt. Wanneer ende deur wien deze capelle sij gebout ende ten welken eynde aangelegghen, is van eenige duysterheyt ende onsekerheit; echter wijl het bij gebreken van naegelaten schriften ende geheugenis-aentekeningen grotelijcx voldoet aen de weetgerne liefhebbers der outheyt te verhalen de naergelatene erffgerichte ende overgeleverde vertellingen der ouden: soo can ik niet weygeren ter neer te stellen 't geen van de oudste daer omtrent wonende ende affcomstige landsaeten voor een ontwijffelbaere waerheit ende die haer van hand tot hand is overgelevert vertelt word.

Hertogh Carel van Bergondien, in sijn jeugd jonckheer Carel van Charloys genaemt, (seggense) ten tijde sijner eester jongelingschap in dese lantstreken veel verkerende, ter oirsaecke sijn vader Hertog Philips van Bergondien hem met een stuk lant op Rotterdam begiftigd had, 't welk hij deede bedijken ende in tselve het dorp Charlois nae sijnen name off wel nae sijn graefschap Chaerloys, noemen ende stichten. Ter deser gelegentheyt verkeerde hij met de heeren van Cralingen ende opt huys van die heerlijkheit, het slod van Honingen genoemt, sikh vermaekende ende sijn tijd passerende met de jufferen ende jonkeren van sijne jaeren.

Van welk slod onsen grave Karel op een tijd vrolijk wederkerende ende sullende met sijn geselschap nae Dordrecht over ijs op schaetsen die wegh afflegen, is alle de vreugde door de broosheit van het ijs aff gebroken ende onsen grave bevond sikh in het uuterste gevaer van te verdrincken, maer de ernstige aenroepinge ende de voorbede van Adelbert, een der medediscipelen van St. Willeborn, met hem uut Engeland ter bekeringe deser lande overgecomen, onder belofte van een kapelle bou 't sijne gedachtenisse ter naester plaetse, heeft haer allen uut het ijs-gevaer verlost ende vervoerd. In de betalinge van welke belofte onsen grave Karel dese kapel aldaer hebben doen bouwen ende ter eeren van den heiligen

Adelbertus tot een dankbaere voldoeninge van soo groote verkregene verlossinge ende ter eeuwiger gedachtenisse van dien inwijden ende heiligen. Doterende ende begiftende deselve met een redelijk jaarlijx incomen ten eynde ter gedachtenisse van deze verlossinghe enige dienst ende missen gedaen en de lof soude werden gesongen.

Dit is de inhoud van het erffgericht in het aenneme van welke saeke met alle desselfs omstandichheden den omsichtigen leser de volkomen vrijheit gegeven word. Dat onsen grave Karel in sijne jonkheyt in dit quartier veel verkeert heeft, terwijl sijn oude vader Hertog Philips sijn hoff in Brabant hield, einde dat de bedijkinge ende stichtinge van het dorp Chaerloys door hem is te weeg gebracht, is uut de tijdboeken kennelijk. Ook is bekend den leeke Adelbert des Coningsoon van Deyeren die sijn wereltsche staet ende rijkdom verlatende, met Willeborn den uutheemsche ballingschap aennam ende dat hij ter bekeringe der heydenen gesonden is in Kennemerland, alwaer hij gepredicht heeft, gestorven ende begraven is in het clooster te Egmond, hem mede ingewijd indien de Utrechtse ende oude tijdschriften ons de waerheit vertellen.

De oudheyt van geestelijke gestichten geeft achtbaerheit aen deselven ende nae haer jaeren hebben onse voorouders de kerk ende kapelle geschat ende geëert, maar 't geen dese kapelle daer omtrent mangelde heeft de loose vond der wonderdaden en gewaende heilichheyt vervult. Onze weleerheidense voorouderen ende schippers waren gewoon an de twee gebroederen Castor en Pollux haer geloften te doen om schipbreuk te ontgaen ende behouden reys gecomen haere riemen, cabels, clederen ende sloopstuijg bijde altaeren deser zeegoden op te hangen, so ons van die gewoonte seer deftigh beschrijft den Prelaat Wigmans in sijn *Brabantia Mariana*.

Onse christelijke Roomsche voorouderen ende vooral de Rotterdamsche ende omleggende schippers voornamentlijk, die ter haringvangst uurvoeren, waer van Rotterdam in de voorgaende eeuwen meest bestond, waren insgelijk gewoon voor haere uuttocht dese capelle van Adelbert te bezoeken ende om een behouden reyse ende goede vangst te bidden ende alsdan milde offerhande te doen, ende gingh den gods-

dienstigen ijver deser eenvoudige schippers zoo verre, datze niet in zee gesteken noch vertrokken souden hebben, sonder alvorens dese plechtigheden ende godsdienstige oeffeningen bijgewoont ende afgeleght te hebben, al waert dat wind ende weer hiertoe geen tijd scheen te vergunnen, sijnde beter getroost de gehele reys te staecken als sonder desen heiligen bevredigt hebbende, in see te steecken" ¹⁾).

Behalve de beschrijving van de bouwvallen der kapel bevat het verhaal weinig nieuwe, betrouwbare gegevens. Ondanks het quasi-scepticisme en de badineerende toon, waarop Van Alkemade over de Karel-de-Stoute legende spreekt, zit bij hem toch de bedoeling voor, juist door die nonchalante wijze van zeggen, het verhaal ingang te doen vinden. Waartoe zouden anders de berichten over het verblijf van Karel de Stoute in deze streken en over „Adelbert des Coningsoon van Deyeren" – die hij bij Heda geleend heeft – dienen, dan om de zaak aannemelijker te maken?

Alles wel beschouwd meenen wij te kunnen vaststellen, dat Cornelis van Alkemade de installatie van Sint Adelbert op Kralingeroord verricht heeft. Wij willen echter nog niet voor goed afscheid van hem nemen, omdat waarschijnlijk hijzelf nog eens slachtoffer is geworden van zijn interesse voor S. Hellebrecht.

De tweede candidaat naar het patroonschap over de visschersbedevaartplaats te Kralingeroord is de vrij questieuze S. Hildepreght. Zelfs bij de niet al te kieskeurige kroniekschrijvers van de 17e en 18e eeuw en hun latere naschrijvers schijnt hij reeds suspect te zijn geweest, want de meesten gaan hem in een hautain stilzwijgen voorbij. Niettemin heeft Dr. Nicolaas Zas, de importeur van dezen onbekenden heilige, wel eer van zijn werk gehad. Op gezag van Dr. Zas wordt hij in 1928 nog eens onder het Rotterdamsche publiek gebracht door Mej. Dr. Moquette ²⁾ en den Heer Verheul ³⁾.

1) Alkemade, C. v., Beschrijvinghe van Schieland en Het Hooge Heemraadschap van dien ... Rga. 53, folio 91.

2) Moquette, H., en Droogendijk, J., Rotterdamsche straatnamen geschiedkundig verklaard, p. 67, Rotterdam, 1928.

3) Verheul, J., Oostlijk Rotterdam, Kralingscheveer en Capelle aan den IJsel, p. 36, Rotterdam, z. j.

De „trouvaille” van Dr. Zas moet in zijn oogen die van Van Alkemade hebben overtroffen door eerbiedwaardigen ouderdom: begon de vereering van S. Adelbert in 1482, die van S. Hildeprecht kan bogen op een traditie sinds 1436. Zas was zelf erg verguld met zijn nieuwen heilige, gezien de schoone verzen, welke hij hem toezingt:

„Ic heb het nu gemunt
Op 's Maas en Ysels punt
Het Yselmondse veer
Den heylhouck, die weleer
Bekent was ende vermaert
Omdat hyer wierd bewaert
Het heylige gebeent,
By Vranken soo beweent,
Van coning Hildeprecht
Des rijx, en Godes knecht
Den held die hyer verdronk
Gaf 's heyligdoms oorspronk
Den aenvank van de kerk
Het doelwit van mijn werk.
Hy was soo groot in waerd
By luyden van de vaerd
Dat niemand voorspoed waent,
Die desen weg niet baent,
Dat niemand voorspoed had,
Die God hyer niet aenbad
En dankbaerheyd betoont
Als God de reys bekroont
St. Hillebregts cappel
Was yders heyl vertel¹⁾).

Wij moeten ons door het rythme van Zas niet te veel laten meesleepen; zonder de minste aanleiding ontvonkt in hem het dichtervuur: hij denkt in verzen. Hier was althans weinig reden zoo hoog van dezen Frank op te geven.

Gelukkig was Zas zoo vriendelijk ons mede te deelen, waar hij zijn licht over dezen heilige had opgestoken. Hij verwijst ons naar „De beschrijving der sloten en huizen van Schie-

1) Bronnen, II, p. 492.

land" door Simon Doedes van der Sluys, welke wij intusschen als hoogst onbetrouwbaar hebben leeren kennen.

Toch zag Zas kans deze bron nog meer te vertroebelen. Onder uitdrukkelijke verwijzing naar het afschrift van Lois van de „Beschrijving" van Van der Sluys, neemt hij diens bericht over, maar gaat op zijn manier daarbij wat aan het verduidelijken. Staat bij van der Sluys-Lois de kapel nog onwennig onderaan bij de verdeeling der dorpen, Zas zal die uitzonderlijke positie wel motiveeren. „Als hertoge Philips van Bourgongien nae de dood van vrouwe Jacoba van Beyeren in den jare 1436 als landsheere binnen Rotterdam gehuld wierde, verdeelde hy gansch Schieland in 10 dorpen, 11 ambachtsheerlijkheden, 12 heerlyke sloten ende in een cappelle gemeenlyken St. Hilleprecht genaemt. Dese cappelle met deselviges land recht ende jurisdictie noemde, stelde ende telde desen prince uytbysonderlyken omdat die lantstreke dat gehucht ende dese parochie affgesondert was van alle dorpen, ambachtsheerlijkheden ende heerlyke huysen, maer yetwes buyten alle dese in sich begrepen" ¹⁾.

Dit is de historicus Zas op zijn best: een kapel met heerlijke rechten zal wel een unicum in den naar centralisatie gerichten Bourgondischen staat zijn.

Naar het model van Van Alkemade heeft hij gemeend ook een kleine wijziging in den naam te moeten aanbrengen in verband met zijn verdere bedoelingen. Voor een Hilleprecht is bij Lois geen plaats; de reden waarom Zas Hellebrecht in Hilleprecht veranderde, is gelegen in zijn voorliefde voor Frankische koningskinderen, want koning Hilleprecht heeft bij Zas een pendant in Ste Hildegardis. Bij de beschrijving van Hillegersberg ²⁾ maakte hij van de Duitsche Ste Hildegardis een Frankische koningsdochter, zich hierbij verschuwend achter den omslachtigen Trithemius. Voor de tweede maal speelt zijn francophilie hem parten. We hoopten in Trithemius wel een heiligen koning te vinden, die overeen kwam met de gegevens uit het gedicht van Zas. Childebert III (711) werd er tenminste door Mej. Dr. Moquette voor

1) Bronnen, II, p. 492.

2) Rogier, L., De zoogenaamde Patrona Secundaria, Bijdragen Haarlem, dl. LIV, p. 183.

aangezien. Bij den abt van Spanheim is er veel keus in Merovingische koningen met ongeveer gelijkkluidende namen, maar er is er niet één te vinden die behoorlijk er voor door kan gaan ¹⁾. De keuze van Childebert III is m.i. geheel ongemotiveerd, wel wordt er over dezen koning loffelijk gesproken, want we lezen in het „Vita Bertini” ²⁾ „... sub principe igitur Francorum *religiosissimo* Hildeberto condigna sancti viri laboribus Christus rependere praemia volens...” Er staat tegenover, dat deze koning niet in onze streken het tijdige met het eeuwige verwisseld heeft en hier niet begraven is. „711 Tunc enim,” staat er in „Liber Historiae Francorum” ³⁾, „bonae memoriae gloriosus domnus Childebertus, rex justus migravit ad Dominum; regnavit autem annis 17 sepultusque est Cauciaeco monasterio in basilica sancti Stephani protomartyris”. Het is, geloof ik verloren moeite, gezien Zas antecedenten in het Hillegersbergsche geval, om voor zijn beweringen een serieus argument te zoeken. Hij stond als de anderen voor dien vreemden S. Hellebrecht en heeft lukraak een bod gedaan; inderdaad is Childebert en Hildebert hetzelfde, maar het bewijst niets in zake den patroon van de kapel. Wij zullen Zas er niet moeilijk om vallen, want het staat nu wel vast dat het niet zoo gemakkelijk was de waarheid te vinden.

Als sluitstuk van de puzzle, komt dan Jacobus de la Torre in 1656 in zijn bekende „Relatio” met een nieuwe gegadigde voor het patroonschap aandragen, die mogelijk de vorige in vreemdsoortigheid overtreft. Van Heussen-van Rijn leveren deze verrassende mededeeling op de volgende wijze over, na eerst over St. Adelbertus, de vermeende patroon uitgeweid te hebben: „Volgens Jacob de la Torre zou men deze kapel door de wandeling genoemd hebben Hellebrecht of Helleprechts kapel: en zoude Hellebrecht of Helleprecht niet anders te zeggen zijn, als Sant of Santinne, die ons helpt, of te recht helpt. En in 't leven van Duncanus hebben wij

1) Trithemius, J., O.S.B., Compendium sive Breviarium primi voluminis Chronicorum sive annalium, de origine gentis et regum Francorum, Opera Historica, Frankfort, 1601.

2) Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum, T. V, p. 768.

3) Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum, T. II, p. 324.

gezien dat dezelfde naam somwijlen is toegepast aan den Zaligmaker der wereld. Doch De la Torre beweert, dat gemelde kapel eigenlijk toegewijdt is geweest aan de heilige maagd en martelares Willegefortis, van dewelke, zegt hij, het Roomsche Martelaarsboek op den 20 July en Caesar Baronius, schrijvende over het jaar 857 nagezien kunnen worden.

Wat hier van zij; dit gaat vast dat de Visschers, eer zij ten Haringvangst uytvoeren hier met menigte quamen aangelooopen, om een goede zee-reis en voorspoedige Visscherij van Godt en de Heiligen te verzoeken. Schoon van deze kapelle niet anders als een deel puin en vervallen muurwerk overgebleven is; zoo word de plaats noch tegenwoordig zeer dikwijls van de Katholieke dorpingen en boeren bezocht¹⁾. Bij Kortebrand²⁾ vinden wij hetzelfde verhaal afgeschreven.

Er is geen enkele reden, waarom wij tegenover De la Torre niet even sceptisch zouden staan, als tegenover de vroegere kroniekschrijvers, te meer daar in chronologische orde De la Torre de laatste is en er dus meer gevaar bestaat voor verwijdering van de waarheid. Bovendien heeft De la Torre's „Relatio” een niet zoo gunstig onthaal gevonden, zooals voor kort nog in het artikel over „Patrona secundaria”. „Op het stuk van deze soort mededeelingen (n.l. over patroonheiligen) is De la Torre hoogst onbetrouwbaar; enkele van zijn fouten heeft van Heussen reeds verbeterd; het meerendeel is door deze overgenomen tot groote schade aan zijn degelijk werk. Met verraderlijke duidelijkheid treedt in ons geval (Hillegersberg = Mons Sanctae Hildegardis) aan het licht, hoe de

1) Heussen, v. H., - Rijn, v. H., Oudheden en gestichten, p. 543, *Historia seu notitia*, p. 381.

Torre, de la, J., *Relatio seu descriptio Status Religionis Catholicae in Hollandia*, Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht, X, p. 234, 1882.

Sub Cralinga autem sacelli rudera supersunt quod vulgo dictum fuit Sint Hellebrecht seu Helprecht ac si diceretur „Sancta recte dirigens aut recte juvans” vere autem ut patronae dedicatum erat sacellum istud Sanctae Wilgeforti virgini et martyri ac Martyrologio Romano 20 Julii et apud Caesarem Baronium eius in Annalibus recensitae et apud nostrates „Ontcommera” ordinarie vocatae, ad quod hujus Sanctae sacellum frequens fiebat peregrinatio piscatorum halecium antequam ad piscationem mare ingrederetur”.

2) Kortebrant, II, a.w., p. 854.

fantasie gewerkt heeft. De noodzaak heel het rapport in het Latijn te stellen met inachtneming van de toen tot in het lachwekkende doorgevoerde gewoonte, ook onze fatsoenlijke Nederlansche namen te vertalen, gaf den vicaris af en toe gelegenheid tot speelsch gebeunhaas in de etymologie" ¹⁾).

Als voorbeeld dient dan de vertaling van De la Torre van „Sint Helleprecht" in „Sancta recte dirigens". Ik geef gaarne toe, dat de heer Rogier geen aangename ervaring met De la Torre heeft opgedaan en dat de vicaris hem bij het zoeken naar de *patrona secundaria* den voet aardig heeft dwars gezet. Toch schuilt er m.i. een te groote generaliseering in het requisitoir tegen De la Torre. De schrijver van de „*patrona secundaria*" geeft zelf de wording van de „*Relatio*" aan: „een compilatie van ambtelijke rapporten, ingediend door aarts-priesters en pastoors" ²⁾). Hier volgt dus al uit, dat de man niet meer waard is dan zijn informanten, die stuk voor stuk „in *historicis*" niet allen even sterk gestaan zullen hebben. Wanneer men verder de „*Relatio*" in zijn geheel leest, dan ontkomt men toch niet aan den indruk, dat De la Torre zijn taak serieus neemt, – al is hij wel eens wat erg breedsprakig, – en dat hij heel wat gelegenheden om zijn Latijnsche kennis te spuien laat voorbij gaan. In het relaas van De la Torre ligt ongetwijfeld een groot stuk „traditie" verankerd, waarvan andere historieschrijvers niet kunnen gewagen, omdat ze alleen *vivae vocis oraculo* werden overgeleverd, en dan nog op niet te hoogen toon. Dit element heeft de heer Rogier ook bij de Hillegersbergsche kwestie aangetroffen, waar de „*Relatio*" Sint Willibrord als patroon aanwijst en terecht concludeert hij dan: „dat Hillegersberg . . . aan S. Willebrord gewijd is, heeft veel aannemelijks". Veilig mogen wij dus eenig gezag aan De la Torre toekennen, zoolang het tegendeel – als in dit geval van Ste Hildegardis meesterlijk werd bewezen – niet blijkt.

Terugkeerend naar St. Hellebrecht van Kralingeroord en de interpretatie van De la Torre van dien naam, moeten wij vaststellen, dat met dit bericht zonder meer niets is aan te vangen, al zegt ons dat ter bedevaart gaan naar de ruïnes

1) Rogier, L., a.w. p. 192.

2) Rogier, L., a.w. p. 185.

van de kapel wel, dat er zoo iets van een „traditie” moet zijn blijven leven.

Onze conclusie anticipeerend, zouden wij willen vaststellen, dat het bericht van De la Torre met de aanvulling van Van Heussen, zooals wij die boven gaven, de oplossing van de kwestie „in nuce” bevat. Nooit echter zou deze bewerking van De la Torre bewezen zijn geworden, als niet het imponeerende werk van G. Schnürer en Ritz¹⁾ ons den weg gewezen had door de wirwar van land en zeewegen, die ten slotte naar Kralingeroord voeren. Het is een verrassing in Schnürer's Ontcommer-monographie het bijna ongelooflijke verhaal van de omzwervingen en transformaties van het kruisbeeld van Lucca te lezen. Daar dit boek om zijn kostbare uitvoering niet in ieders handen zal zijn, zullen wij eenige bijzonderheden eruit moeten lichten. De conclusie's van Schnürer echter ontleenen haar belangrijkheid aan den overstelpenden rijkdom van materiaal, zoodat wat volgt een zwakke afschaduwing is van dit uitstekend werk.

Lucca, na de inzinking van het Lombardische rijk, de hoofdstad van Toscane, was tegen het eind van de 8e eeuw in het bezit gekomen van een schoon, uit hout gesneden kruisbeeld. Geheel afwijkend van de voorstelling van Christus, als Man van Smarten, later in het Westen zoo verspreid, ziet men hier den Overwinnaar van den dood, Die door Zijn indrukwekkende gelaatsexpressie de menschen fascineert: een „Rex tremendae majestatis”.

Natuurlijk was dit kruisbeeld in de oogen van de inwoners der stad, met deze wijze van voorstelling minder bekend, een wonderbeeld. Het zou vervaardigd zijn door Nicodemus en later op bijzondere wijze in de stad beland. Ontegenzeggelijk heeft het beeld een sterk Oosterschen inslag: een baardige figuur met een lang ahangende tunica.

De buitengewoon gunstige ligging van Lucca als verkeerscentrum werkte een wijdvertakte verspreiding van dit kruisbeeld, meer bekend als „Volto Santo” „Heilig Aanschijn” in de hand. De weg naar Rome voor de Duitsche Keizers

1) Vgl. noot 2, pag. 142. Ook H. Levelt Santa Wilgefortis of Sinte Ontkommer Maagd en Martelares sluit zich zonder nader bewijs bij deze opvatting van De la Torre aan. Sinte Geertruydsbronne, 4e Jrg. p. 75, 1927.

liep over de hoofdstad van Toscane; alle Franschen op weg naar de Eeuwige Stad volgden de „strata Francinorum” over Lucca, pelgrims en kruisvaarders op terugtocht uit het H. Land namen de vereering van het „Volto Santo” naar hun landstrecken mee. Meer echter dan alle vreemdelingen droegen de bewoners der stad zelf den roem van het „Volto Santo” over de wereld uit. Lucca was de stad van de fijne stoffen en zijde, maar de vervaardiging van het goudbrocaat was toch wel „specialité de la maison”. Overal waarheen zij dit gezochte monopolie-product van de stad brachten, naar Montpellier, Parijs, Straatsburg, Brugge, en Keulen, voerden zij de vereering van het „Volto Santo” mee.

In de plaatsen, waar zij sterk vertegenwoordigd waren en een eigen kolonie vormden als te Parijs en Brugge, richtten zij een broederschap op ter eere van het „Volto Santo”, waarvan Lucca het middelpunt bleef. Door de activiteit van die Italiaansche kooplieden voornamenlijk, bevinden zich copieën van het beeld in ontelbare havenplaatsen en andere brandpunten van handel; uit deze epicentra verspreidde zich de vereering ervan in steeds breeder wordende cirkels.

Twee bijzonderheden zijn er, waardoor de ontwikkelingsgang van deze devotie later is nagespeurd kunnen worden. Op de eerste plaats de eigenaardige uitdossing van de beelden met het los afhangende kleed en de lielevormige ornamentteering van den kruisbalk, die veelal werd overgenomen. Ten tweede de legende van den speelman, welke onafscheidelijk aan het beeld van Lucca verbonden is en haast overal mede in beeld wordt gebracht. Volgens deze legende zou het Christusbeeld van Lucca een van de zilveren schoenen, waarmee men later het beeld versierd had, zelf den armen speelman gegeven hebben. Deze werd als dief gegrepen en slechts een nieuw wonder kon den man van de doodstraf redden.

Met deze romantische gegevens uitgerust kan het beeld zijn zwerftocht over vele landen beginnen. De weg over Frankrijk was voor het beeld wellicht de minst bewogene. In de vele plaatsen, waar de cultus wortel schoot, blijft de Italiaansche traditie altijd bekend: het „Volto Santo” van Lucca ging in het „Saint Vou de Luque” over. In Parijs, waar de rijke koopman van Lucca Carlo Belloni in 1343 een kapel

in de Grafkerk doet inrichten, voor de broederschap van het „Volto Santo”, kent men in de 15e eeuw de aanduiding: „par le vou de Lucques de la rue aux Lombars”. Aan het hof van de rijke Bourgondiërs vinden wij onder Philips’ schatten in 1420 „une croix d’or, ou y a une crucifix, en façon de *Vandelucques*, garnie, es IIII boutz, de deux bons balaiz et de deux bons saphiers”. De Fransche steden zijn zich, de afhankelijkheid van Lucca ten opzichte van deze devotie wel bewust gebleven, waarschijnlijk onder invloed van taalverwantschap.

De zaken nemen echter een heel andere wending, als de „Volto Santo”-voorstellingen in het Duitsche taalgebied, vooral in de latere Nederlanden belanden. Hier wordt de oorspronkelijke voorstelling door de volksverbeelding overwoekerd. De massa stond aanvankelijk beduusd toe te zien naar deze haar onbekende voorstelling, maar weldra, de eerste bevreesing te boven, sloeg zij aan het commentarieeren. Het lange, afhingende kleed liet geen twijfel bestaan of men had hier met een vrouw te doen. Een vrouw aan het kruis moest een martelares zijn. De baard van de gekruisigde vormde altijd nog een beletsel; dit beletsel werd nu omgezet in een argument, dat hun redeneering kracht kon bijzetten. De baard was niet anders dan een middel geweest om de schoonheid van de martelares te niet te doen. De conclusie lag thans voor het grijpen: hier ging het om een jonge vrouw, die terwille van haar vrouwelijke deugd op wonderbare wijze, door een baard, haar aantrekkelijkheid had willen verliezen, terwille van het geloof, en daarom wreed ter dood was gebracht. Eenmaal met deze idee vertrouwd, voegde men steeds nieuwe elementen aan de legende toe: verschillende namen werden deze maagd gegeven: Wilgefortis, Ontcommer, Regenfledis, Liberata, men wist de plaats waar deze koningsdochter geleefd en geleden had, en haar levensloop werd tot in finesses beschreven.

Tegenover Schnürer, die het Brabantsche Steenbergen als bakermat van deze legende meende te moeten bestempelen, bewees Gessler¹⁾ de prioriteit van den cultus in Vlaanderen

1) Gessler, J., *De Vlaamsche Baardheilige, Wilgefortis of Ontcommer*. Antwerpen-'s-Gravenhage, 1937.

op afdoende wijze. Intusschen is Gessler, die zelf zijn studie reeds herhaalde malen had aangevuld, niet onbestreden gebleven, waarbij kwam vast te staan, dat de „fantasie-heilige” reeds op het einde van de 14e eeuw te Gent werd vereerd¹⁾. Op gezag van Van Wijk²⁾ geven wij de plaatsen, waar Sint Ontkommer in Nederland vereerd werd. Steenberg, Waalre bij Eindhoven, Alfen, Teteringen bij Breda en Bergen op Zoom. In Zeeland voor de Hervorming te Wemeldinge, Axel, Zierikzee; verder in Emmen, Utrecht, Doesburg, en Kralingen, waarvoor hij wel op De la Torre zal steunen. Hieraan zijn toe te voegen Den Haag³⁾, waar in ieder geval reeds een broederschap van Sinte Ontkommer bestond in 1432 en bleef voort bestaan minstens tot 1544; verder Den Bosch, Breda⁴⁾, Horst⁵⁾ en Wormer, waarover later. De Utrechtsche kalendaria geven den feestdag van deze legenda-rische heilige op 8 October of 20 Juli; terwijl zij in het Missale Trajectense (Parijs 1513) met een eigen officie vertegenwoordigd is. In particuliere gebedenboeken uit Vlaanderen en Nederland treft men soms schoone gebeden aan, voor de uiterlijk zoo weinig aantrekkelijke heilige. Het volgende uit de „Duitsche Getiden” is onder dit opzicht exemplair en werpt een helder licht op den indruk, welke de „self-made” heilige op de volksverbeelding gemaakt heeft.

O overschone margarijt, blinkende radie in des conincs throne, met ghelove, hope ende minne, o claer scinende sterr, heilighe Sinte Ontkommere, hooghe inden wolcken des he-

1) Gessler, J., „Wilgefortiana”, Eigen Volk, X, p. 33, Haarlem, 1938. Zijn werk „La Vierge barbue, La légende de sainte Wilgeforte ou Ontkommer, Brussel-Parijs 1938, stond niet tot mijn beschikking; evenmin het artikel van Elza Foncke in „De Brabantsche Folklore, No. 105-106: „Van Sente Ontkommer in Oud-Gent”. Vgl. De Nederlandsche Historiebladen, 2e Jrg., No. 3, p. 329, 1939.

2) Wijk, v. V., O.Carm., Over enkele Sint- en Marianamen, Nomina Geographica Neerlandica VII, p. 50-72, 1930.

3) Pabon, N., Bijdragen over het godsdienstig, zedelijk en maatschappelijk leven in Den Haag tot het einde der 16e eeuw, Die Haghe p. 61-66, 1936. En: De Hofboeken van 's-Gravenhage 1458-1561, bewerkt door Drs. N. J. Pabon, p. 76 en p. 93, 's-Gravenhage 1937.

4) Enklaar, D., Tijdschrift voor Geschiedenis 54 Jrg., afl. 1, p. 83, 1939.

5) Welters, A., De H. Wilgefortis in de kerk van Horst, De Nedermaas IX, p. 66-69, 1931.

mels wisende die bedroefde int meer dezer werelt, o suete bloeme des balzems, troestersse alder bedroefder herten, onthefster alder swaerder lasten, o heylighe Sinte Ontkommer, nu wilt mi wisen ende raden met kennisen der waerheyt, troesten ende salven teghen alle siecten ende crancheden, ontlasten ende ontheffen van alle opvallen mijnre sorchfuldicheyt, opdat ick aen siele ende aen live, sonder sonde gaende ende staende, mijn leven moet leyden, behoedt ende besorcht te wesen van dy, ende te comene voer dat aanschijn dijns lieven bruidegoms, coninc der glorien, minnaer der suver herten, die hem alle tijt metten suveren versellet" 1). In Duitschland, Zwitserland, Spanje en Polen vond Sinte Ontkommer gretig aftrek en op vele plaatsen moest de authentieke „Volto Sant"-vereering, plaats maken voor de nieuwe schepping der volksverbeelding. Nog een tweede transformatie onderging het beroemde kruis van Lucca in het Duitsche taalgebied, ofschoon minder contrasteerend met de oorspronkelijke gedachte, welke er aan ten grondslag had gelegen.

De gewoonte om den Christus van het kruis van Lucca in gebedsformules aan te spreken met: „Adjutor, protector defensor sis nobis, benignissime Jesu", „wees ons een helper" leidde ertoe, dat in Duitschland en Nederland de bekleede kruisbeelden den naam ontvingen van Sankt Hulpe, Hilfe, Gehülfe, der heilige Helper. Helper is dus niets anders dan de vertaling van het Adjutor uit de gebeden. Over geheel geheel Duitschland kent men eind 14e, begin 15e eeuw, dezen nieuwen vorm, waaronder het „volkskruis" dan opgeld doet. In Detmold had men een „Mons S. Adjutorii" „Berg des hl. Helfers". In Eichsfeld doopte men een Stufenberg om in een Hülfensberg en men spreekt in de omgeving van Diepholz van „dem guden Sunthe Hulpe to Nudlo". Een geliefd bedevaartsoord van Sankte Hulpe is de „Sante Gehülffenberg" bij Eschweg in Hessen sinds 1360 al zeer bekend, waarheen van alle zijden, vooral van de kustplaatsen, de menschen heentrokken.

Lübeck, de machtige Hansestad aan de Oostzee, met zijn invloedrijke handelsrelaties, was met dezen cultus wel ver-

1) Gessler, J., De Vlaamsche Baardheilige, p. 67.

trouwd. De stad zelf had een zilveren Sankt-Hulpe beeld in de Clemenskerk en ook een broederschap van dien naam ontbrak niet. In vele testamenten door inwoners der stad Lübeck gemaakt, wordt bepaald, dat één van de erfgenamen moet pelgrimeeren naar Sunte Hulpe of Gottes Hulpe in deme lande to Hessen of ghensyt Hilgerstad.

Een merkwaardige verrassing doet zich nu voor. Schnürer en Ritz stelden op grond van de iconographie vast, dat de Gehulpe-beelden van het Lucca-type waren. In de kuststeden kruisen vooral twee opvattingen elkaar: de een ziet in de voorstelling nog duidelijk Christus (Gottes Hulpe) tot Wien men in nood en kommer zijn toevlucht neemt. Van den anderen kant schijnt deze vreemde Christusvoorstelling noodzakelijk tot misverstand aanleiding te hebben moeten geven. Maakte de Vlaamsch-Nederlandsche streken er een martelares van, in Duitschland werd het een martelaar; en dit misschien wel onder den invloed van de Vlaamsch-Nederlandsche martelares.

Niettemin bleven steeds menschen zich er van bewust hier met een Christus-voorstelling te doen te hebben en ageerden krachtig tegen wat zij als misbruik zagen. Hun stem bleef echter die van een roepende in de woestijn. Diepholzt levert een specimen van dit verzet: daar heet het in een testament uitdrukkelijk: „dem ghuden herren zunte Hulpe, dat got zulven is”¹⁾.

Andere opvattingen huldigde men in Bremen en Plön (Sleeswijk-Holstein): Sunt Hulpe was hier een martelaar, wiens feest men vierde op Maandag na Drievuldigheidszondag. In een testament van 1367 wordt bepaald dat de uitvoerder „voor het heil van de ziel van den gestorvene” naar verschillende plaatsen een bedevaartganger moet zenden: „unum nuncium versus Rasseborg et unum nuncium versus Plone ad S. Helpericum”. Het is evident dat men hier niet meer aan Christus dacht, doch aan een martelaar S. Helpericus, vooral door dit achtervoegsel „icus”. Typisch is dat in Lübeck de beide opvattingen naast elkaar staan: in het zomerdeel van een „Passionale” van 1492 komt het verhaal van het kruis van Lucca met eenige wijzigingen voor. „Von deme

1) Schnürer, G., a.w., p. 228.

hylyghen Kruce in der stad Luca, dat me sunte hulpe edder des godes hulpe heth". In het winterdeel van dit Passionale komt daarnaast nog een martelaar Sunt-Hulpe voor.

In vele plaatsen langs de Oostzeekust: Bremen, Lübeck, in Rostock, Plön, Steinkirchen, Retschou en Diepholtz, wordt deze vereering aangetroffen, maar onmiskenbaar is er een invloed van een martelaar Ulpius, waarmede de „Volto Santo"-cultus versmolten is. Aan den naam „Helper" had het volk betrekkelijk weinig houvast en zonder krachtige leiding van den clerus werden die vreemdsoortige kruisvoorstellingen een gemakkelijke aanleiding tot deviaties.

Zoo is de kwestie van de kapel van Kralingeroord met zijn S. Adelbert, S. Hildeprecht, S. Ontcommer en S. Helper er niet minder gecompliceerd om geworden, al behoeft men de eerste twee candidaten niet au sérieux te nemen. De meest waarschijnlijke oplossing zou zijn hier aan een Ontcommervereering te denken, waarop het bericht bij De la Torre dan zou moeten slaan, want Ontcommer was in deze streken geen onbekende. Maar ook S. Helper was hier niet aan de aandacht van de vrome menigte ontsnapt en vond in het noordelijk gelegen Wormer een toegewijden kring van vereerders en wel zoo, dat de pastoor, de bekende Maarten Donk, alias Martinus Duncanus, meende zich erin te moeten mengen ¹⁾.

1) „Hinc memini me ante annos aliquot audivisse a quibusdam Amsterdamsibus, tunc Theologiae studiosis, nunc autem pastoribus qui Wormarie in Hollandia fuerant discipuli Martini Duncani, in praedicto pago esse imaginem crucifixi perantiquam et celebrem, quae in annua supplicatione circumfertur. De ea Wormarienses dicebant Duncano pastori suo, eam Wormariam appulisse contra fluxum aquarum, et esse imaginem van Sinte Helper. Qualis autem Martyr fuerit Sinte Helper nesciebant, nisi quod dicerent, eum crucifixum fuisse, quod Imago exprimebat. Hac de causa doctus ac diligens Pastor multum quaesivit in Sanctorum Catalogis et Martyrologiis martyrem crucifixum, qui Helperus, aut simili fere vocabulo diceretur. Cum autem nihil tale inueniret, sed animaduerneret imaginem referre omnino Salvatoris nostri Crucifixionem, licet antiquo more, monuit subditos suos, ut seposita ignorantia eam imaginem posthac Salvatoris nostri esse agnoscerent, qui, sicut Salvator noster est, sic non inepte Teutonico vocabulo ab incolis eius loci dictus est Sinte Helper, quod Latine est sanctus Adiutor".

De picturis et imaginibus sacris. Liber unus tractans de vitandis circa eas abusibus, et earundem significationem. Authore Joanne Molano, Lovaniensi, Sacrae Theologiae Licentiate et Lovanii ordinario Professore. Lovanii Apud Hieronymum VVellaeum M.D.L. XX. Caput 45, p. 89.

In Wormer had Donk naast de zorg voor zijn parochianen ook die voor de opleiding van den toekomstigen clerus op zich genomen en eenige van zijn leerlingen waren de informanten van den Leuvenschen professor Vermeulen (Molanus) voor zijn werk „De picturis et imaginibus sacris”. Vermeulen weet zich te herinneren dat hij van enkele Amsterdamsche theologanten, die nu al zelf pastoor waren gehoord had, dat er in Wormer een zeer oud en beroemd kruisbeeld bewaard werd, waarmede men ieder jaar in processie rondtrok. Dit wisten zij uit den tijd, dat zij bij Maarten Donk op school gingen. De inwoners van Wormer vertelden hun pastoor dat het beeld tegen den stroom in naar Wormer was komen drijven en dat het een beeld van Sint Helper was. Wat die Sinte Helper voor een martelaar was wisten zij niet, alleen dat hij gekruisigd was, zooals het beeld liet zien.

Donk, zeer voorzichtig als gestudeerd man, ging eens zoeken in heiligen-kalenders en martyrologia naar een martelaar, die gekruisigd was en den naam van Helper of iets dergelijks droeg. Daar hij niets van dien aard kon vinden en begon in te zien, dat het een kruisbeeld was, en wel een zeer oud, vermaande hij zijn geloovigen hun vergissing te herstellen en er den Verlosser der wereld in te vereeren. Sinte Helper immers is een verdietsching van het Latijnsche Sanctus Adjutor.

Hier had men klaarblijkelijk met een bekleede kruisvoorstelling te doen, waarvan men de portée niet begreep. Dit blijkt ook uit de mededeeling dat het beeld tegen den stroom op is komen aandrijven: een legende, die in Lucca zelf reeds verteld werd en in haast alle havenplaatsen werd overgenomen. Of de wijze vermaning van Maarten Donk geholpen heeft, is niet te achterhalen. Vreemd is het, dat men in de beschrijvingen van Wormer wel leest, dat er processies door de haringvisschers werden gehouden ter eere van St. Odulphus en men als ex voto's scheepjes van zilver bij zijn beeld ophing¹⁾.

Hoe dit verder ook zij, deze enkele plaats in Nederland, waar, bij ons weten, St. Helper vereerd werd, wettigt geens-

1) Aa, v. d. A., Aardrijkskundig Woordenboek, dl. VII, p. 615.

zins de conclusie dat in Kralingeroord dit het geval zou kunnen zijn. De plaatsen uit de registers van het Hoogheemraadschap van Schieland brengen ons niet verder.

Een gelukkig toeval speelde ons een doorslaande bewijspplaats voor Sint Helper in handen. Uit een studie van den Rotterdamschen archivaris Mr. H. C. Hazewinkel over „Feijenoord” bleek dat men bij een geschil over de grenscheiding van het nieuwbedijkte land van Charlois, de St. Elbrechtskapel had gebruikt om te raaien, d.i. de grenslijn te bepalen¹⁾. Het gaat hier om een verklaring, welke Jan van Lesanen in 1491 voor het Hof van Holland aflegde en waarin hij verklaarde in het jaar 1473 als rentmeester van Zuid-Holland, de grens tussen Zuid-Holland en Putten getrokken te hebben. De acte, welke door den heer Hazewinkel niet „de verbo ad verbum” werd overgenomen, luidt in den passus, waar St. Elbrecht ter sprake komt. . . : „soe was die voern. roede russchen Zuythollandt ende tlant van Putte schuldich te strecken lancges eenre sloet off creke, streckende vanden selve pael noortwairt ten oesten nae die cappelle van *Sinte Helpricx*, stoende opten dijck van Cralingeroirt”.

Na hetgeen wij gehoord hebben van S. Helpericus aan de Oostzee-kust, is het niet meer aan twijfel onderhevig of de Kralingsche „Sinte Helpricx” is de Duitsche naamgenoot in verkorten vorm. Gaarne zouden wij ter bevestiging de lezing uit de acte van het Hof van Holland willen overleggen. Helaas ontbreekt toevallig dit register, alsook het „Register van de brieven en titelen, roerende de vuytgevers van Charlois”, waarheen het archief van de grondheeren van Charlois ons verwijst²⁾.

Reden tot klagen is er niet, nu er toch nog een tweede plaats is om de positie van Sinte Helpricx te versterken. Op het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage berust een teekening in kleuren van het oostelijk gedeelte van het eiland IJselmonde³⁾. Ofschoon misschien iets te ver naar het oosten – de kapel lag

1) Hazewinkel. H., Feijenoord, Rotterdamsch Jaarboekje, p. 15, 1937.

2) Archief Grondheeren van Charlois, No. 15, folio 12. Dit is een cartularium van notarieele afschriften der eigendomsbewijzen.

3) Inventaris Hingman, No. 1889. Copie Gemeente-archief Rotterdam. Deze kaart dateert van 1480–1500.

in de Nes – afgebeeld, komt zij er op voor en als patroon staat er bij aangegeven S. Helpert. Hier komt de analogie met Wormer wel duidelijk naar voren. Thans is het niet zoo moeilijk meer de genesis van de naam S. Hellebrecht na te gaan, vooral als wij van een oorspronkelijken S. Helpert uitgaan. Door metathesis ontstond dan waarschijnlijk uit Helper – *Helprecht*, zooals Aelbert en Aelbrecht afwisselend voorkomende vormen zijn. De omzetting van mediae en tenues, hiervan p naar b, en de verlenging van Helleprecht, Hellebrecht zijn gewone verschijnselen, vooral nu de oorspronkelijke vorm wel vaststaat; andersom mocht het gewaagd schijnen.

Reeds vrij vroeg moet dit etymologisch proces zijn begonnen, want de vorm Hellebrecht komt in Schieland spoedig voor (1489). Uit deze evolutie van den naam is eveneens met vrij groote zekerheid op te maken, dat men hier Helpert als een mannelijke heilige (martelaar) heeft beschouwd. De trekken van overeenkomst met Wormer en de Duitsche havenplaatsen wettigen het vermoeden, dat de pelgrimeerende schippers van Rotterdam vooral haringvisschers, zooals de latere kroniekschrijvers als Alkemade, Zas en Kortebrant nog bekend is, ook hier een beeld van Christus met lange tunica hebben vereerd naar het model van Lucca.

Gezien de schaarschte van bronnen die er voor de middeleeuwsche geschiedenis van Rotterdam ten dienste staan, zal het wel onbegonnen werk zijn sporen te zoeken, die afdoende bewijzen, hoe de cultus van dit „meest verspreide kruis” der middeleeuwen hier is gekomen. Een bepaalde idée dringt zich na de lezing van Schnürers monographie onafwijsbaar op: de Oostzeelanden. Voor Rotterdam zou deze verklaring zeer aannemelijk zijn.

Stellen wij voorop dat de kapel minstens circa 1420 is opgericht, dan zijn er twee mogelijkheden. Ten eerste dat het kruis als „Volto Santo” hier is aangevoerd en dat later, zooals b.v. in Lübeck, de beteekenis verloren ging. Een direkt Italiaansche invloed behoeft dan niet buitengesloten te zijn: in 1422 ontmoeten wij de Lombarden op Kralingen als bezitters van grond, hetgeen er op wijst, dat zij in deze streken

dan gezeten burgers zijn, „dat toe te behoren plach den lom-
baerden ende na an Willem Gijsbrechtz”¹⁾.

Een rechtstreeksch contact met de Oostzeelanden is ook zeer wel mogelijk. De positie van Holland ten opzichte van de Hanzesteden was, door de veelvuldige handelsrelaties zeer gunstig voor de uitwisseling van geestelijke waarden. Schippers van Zuidholland en Zeeland vindt men rond 1351 in Pruisen en de Oostzeegebieden. „In de dagen van Jacoba van Beieren en Philips van Bourgondië is Holland weideland, dat boter en kaas leverde, land van haringvisscherij en van verre vrachtvaart en handel, ook land van nijverheid en van bierbrouwerij en wolindustrie. Het exporteerde de producten zijner wolindustrie naar het Oosten, hetzij rechtstreeks naar Lübeck en de Oostzee, hetzij indirect via Deventer²⁾. In de tweede helft van de 14e eeuw ontworstelden onze landen zich meer en meer aan de machtsposities van de „as” Lübeck-Brugge. Zelfstandig ging men handeldrijven in Schonen, Sleswijk-Holstein, Lijfland en Rusland. Aan een bepaalde stad kan men dus niet denken, maar het voor dien tijd intense verkeer tusschen de genoemde landen, maakt het hoogstwaarschijnlijk, dat van hieruit Kralingen zijn S. Helpert kreeg, of minstens, dat, onder invloed van de Oostzeelanden de cultus van een oorspronkelijk „Volto-Santo”-beeld vergroeide tot die van den martelaar Helper of Helpert.

De verspreiding van den cultus in het Nederlandsch taalgebied, is bij al wat er reeds over geschreven werd, nog geen uitgemaakte zaak, vooral nu de Steenbergentheorie heeft afgedaan. Een nauwkeurig onderzoek naar de relaties tusschen de inwoners van Lucca zou wellicht verrassingen kunnen brengen. De handelsbetrekkingen tusschen Nederlanders en in England wonende lieden uit Lucca waren veelvuldig³⁾. Een Walter van Lucca is in 1287 ontvanger van de custom in Ipswich, waar de Hollanders, Zeeuwen en Friezen eveneens veel geziene gasten waren. Er vinden transacties plaats door inwoners van Stavoren, Zierikzee en Middelburg en

1) Register A. 7, Hoogheemraadschap van Schieland, folio 8r.

2) Sneller, Z., a.w. p. 58.

3) Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland, 1150-1485, ed. H. J. Smit. R. G. P. 65-66.

groote Luccaansche handelslieden. Zoogoed als de Ontcommer-vereering in Brugge en Gent aan Lucca gedacht moet worden, kan dit het geval zijn met de Zeeuwsche en Brabant-sche devotie-centra, welke alle op groote schaal handel drijven met England, waar Lucca als het ware een filiaal heeft. Dit geldt voor Axel, Zierikzee, Bergen op Zoom en Steenberg. De intense handel met Friesland's Zuidwesthoek, Stavoren, Workum en Hindeloopen maken m.i. dit gebied sterk „Ontcommerfähig”, al leverde onderzoek bij Hindeloopen's archief niets op.

Een afdoende bewijs voor het karakter van het beeld van Kralingen zou op iconographische gronden geleverd moeten worden. Misschien mag het als overdreven optimisme worden beschouwd, als men hoopt uit zoo'n desolaten boedel iets te redden. De kapel zelf heeft veel van de oorlogen te lijden gehad en het bericht van de eerste steenlegging, indien het op waarheid berust, zal zóó verstaan moeten worden, dat in dat jaar een grondig vernielde kapel werd herbouwd. Na de vernieling door de Spaansche soldaten zal er van het kruis wel geen splinter zijn overgebleven.

Voor het laatst moeten wij eens naar Van Alkemade. De catalogus, waarin de boeken van Van Alkemade en Van der Schelling te koop werden aangeboden¹⁾, vermeldt op p. 112 onder de manuscripten in octavo en duodecimo:

No. 29. Getyden van de Maagd Maria lang voor 1329 geschreven op Parkement, toebehoort hebbende de Cappelaan van St. Hellebregt aen de Yssel.

No. 33. Devootboek van den Kappelaan van St. Elbrecht 1476 manuscript.

Van Alkemade scheen dus de goede genius, die de boeken van den kapelaan onder zijn hoede had genomen. Wanneer er ergens nog iets over S. Helpert te vinden zou zijn, dan was het hier, ofschoon de getijden van Maria weinig kans bieden om miniaturen van of particuliere gebeden tot den patroonheilige van de kapel, waaraan de kapelaan verbonden was, aan te treffen. Het devootboek laat meer speling over: is het een boek met een min of meer „liturgisch karakter”,

1) Bibliotheca... continens libros, Manuscripta, quorum publica habebitur auctio a Philippo Lozel et Joh. Daniele Beman, p. 112, 1751.

dan is de mogelijkheid om iets te vinden niet buitengesloten. De eerste vraag is: bestaan deze boeken nog?

Door een vriendelijke mededeeling van Mevrouw W. de Vreese-v. d. Poll vernamen wij, dat een ervan n.l. de getijden van Maria berust in de bibliotheek van den Hertog van Arenberg. De Bibliotheca Neerlandia Manuscripta van wijlen Prof. de Vreese teekent hierbij aan: „Dit getijdenboek is afkomstig uit het klooster (!) van St. Elbrecht, hetgeen gestaan heeft digt bij het Veer schuins over IJsselmonde zijnde bij het even genoemde Kralingscheveer nog eenige ruïnes van de gewezen kapel te zien (met een 19e eeuwse hand op folio 1a). Dit handschrift zou hetzelfde zijn waarnaar De Gheldere in 1893 zijn boek ¹⁾ uitgaf, ofschoon hij deze latere aantekening niet daarin heeft overgenomen. Aangezien de bibliotheek van den Hertog van Arenberg hermetisch gesloten blijft is dit niet verder na te gaan.

Gelukkiger waren we met het „Devootboek”. Kortebrant had dit handschrift uit de verzameling Van Alkemade in handen gehad en deelt ons mede: „In een oud Gebedboekje op Parkement geschreven op welkers rug de Heer Kornelis van Alkemande geschreven heeft *Devootboek van den Kapellaen van St. Elbregt 1476*, vind ik achteraan deze woorden: dit boeck hoort toe heer hendrick damasz cappelaen te sijnt helbrecht buijten rotterdam int jaer ons heeren mdlvii. Ontrent in het midde van dit boekje vinden wij ook met een oude duidsche letter deze woorden (Kortebrant teekent de letters in dit schrift na) *door Gerlouf Petersen Regelier tot Windeshem int jaer ons Heeren mccccclxxx*, even of het vorige in 't jaer 1480 door hem geschreven was, doch het is duidelijk te zien dat dit door geen eene hand geschreven is ²⁾.

Deze bijzonderheden waren geschikt om de nieuwsgierigheid gaande te maken, doch nergens was er een spoor van te vinden. Na lange tijd te vergeefs moeite te hebben gedaan, vernam ik als bij toeval, dat dit boekje uit het antiquariaat was komen opduiken en aan Dr. F. Kossmann, den bibliothecaris van de Gemeente-Bibliotheek in Rotterdam te koop was aangeboden. Bij nader inzien bleek, dat alle aantekeningen

1) Gheldere, de, K., Ghetiden Boec, Gent, 1893.

2) Kortebrant, J., a.w. p. 855.

in het boekje 19e eeuwse toevoegsels waren. Folio 2 heeft bijgeschreven *Ex Bibliotheca Erasmi*. Op folio 64v staat inderdaad de aantekening, die Kortebrant in „oude duidsche letters” had gevonden en wel plotseling achter een gebed tot S. Barbara. Aan het schrift ziet men aanstonds de plumpe vervalsching, bovendien zinloos van inhoud, daar het noch op het gebed kan slaan noch op den schrijver, die bovendien in 1411 overleden is. De L van het jaartal is later ter vervanging van X er over heen geschreven. Folio 145 ontbreekt en op volio 146r is weer een jaartal toegevoegd mccccclxxvi. Ook de gegevens over den kapelaan waren door Kortebrant juist genoteerd, en komen voor op folio 146r. In plaats van Gerlouf Petersen bij Kortebrant staat in het handschrift zelf Gerlacus.

De bedoeling, waarmee deze vervalscher heeft gewerkt is niet zoo moeilijk te raden: hij kende de voorliefde van Van Alkemade voor *curiosa*, vooral als ze op zijn stad betrekking hadden. In dezen tijd komt het verhandelen van handschriften en archivalia juist op, terwijl het critisch apparaat slechts weinig ontwikkeld was. Het ligt voor de hand dat men daar herhaaldelijk misbruik van maakte om goedgehoovigen te bedriegen; vooral het *Ex Bibliotheca Erasmi* deed de prijs merkkelijk oploopen. Handig heeft men dus gespeculeerd op Van Alkemade's liefde voor de oudheid en dit heeft hem dieper in zijn zak doen tasten, dan feitelijk wel noodig was.

Tevergeefs hebben wij gehoopt nog eenmaal een stringent bewijs voor het bestaan van het „Volto Santo” te vinden; toch meenen wij ons tevreden te kunnen stellen met de gedachte, dat eindelijk een plausibele verklaring voor den vreemden St. Ellebrecht, den patroon van de zeevarenden, die door de kronieken heenspookt en in iedere stadsbeschrijving weer opduikt, is gevonden. De situatie op Kralingen is er naar wij hopen overzichtelijker door geworden.

Niettegenstaande de oude kroniekschrijvers in vele gevallen met halve waarheden komen aandragen, zouden wij het zonder hen niet hebben kunnen stellen; zonder Schnürer's standaardwerk vooral was deze kleine opheldering niet mogelijk geweest. De Middeleeuwsche filosoof Bernhard van Chartres was gewoon te zeggen: „Wij zijn dwergen, die op

de schouders van reuzen staan; wanneer wij meer en verder zien dan zij, dan is het niet omdat wij betere oogen hebben, maar omdat wij door de grootte van die reuzen in de hoogte worden geheven." Waarvoor, ook in ons geval den heeren onze hartelijke dank ¹⁾).

N.B. Als corrolarium nog twee opmerkingen. Gessler merkt in *Eigen Volk* X 1938, p. 43 op: „Het is een vrij algemeen verschijnsel, dat de verspreiding van een doopnaam gelijken tred houdt met de locale of algemeene verspreiding van eene heiligenvereering.... Wat den naam Ontcommer betreft is dit voorzeker nooit het geval geweest. Afgaand op een gezag hebben repertorium (J. J. Graaf, *Nederlandsche Doopnamen*, Bussum 1915) vermoed ik, dat deze naam al even ongebruikelijk was in Noord-Nederland als bij ons en dat hij als doopnaam waarschijnlijk nooit is voorgekomen." Gessler noemt een uitzondering.

Wanneer „een gezaghebben repertorium" dus criterium kan zijn, zouden wij voor „Holland" tot het gebruik van Commerijntje en Helper als doopnamen mogen besluiten, nu in „*Nomina vernacula Hollandorum et Frisiorum adjunctis Nominibus Sanctorum quae per illa significantur*" gebonden achter *Rituale Romanum, contractum et abbreviatum in usum sacerdotum Missionis Foederati Belgii, Amstelodomi Apud Viduam F. J. Tetroode*, 1815 op p. 155 wordt aangegeven: „Commerijne, Commertje, Ontcommera, quae est Wilgefortis" *Virgo Martyr* 20 Jul. en op p. 161 „Helper, Adjutus Martyr 16 Jan." Ook in Friesland gaat dit op voor Commertje en Hellebrecht, ofschoon in de bovengenoemde Friesche lijst de namen ontbreken, komen deze voor in Johan Winkler's „*Friesche Naamlijst (Onomassticon Frisicum)*".

Verder geeft Gessler in „*De Vlaamsche Baardheilige*" p. 177-178 onder den titel „*In Humanistische Distichons bezongen*" een *carmen elegiacum* van den Jezuit Santel (1613-

1) Dicebat Bernardus Carnotensis nos esse quasi nanos gigantium humeris incidentes, ut possimus plura et remotiora videre non utique proprii visus acumine aut eminentia corporis sed quia in altum subvehimur et extollimur magnitudine gigantea. Joannis Saresberiensis *Metalogicus*, Migne, P. L. 199, kol. 900.

1662). Ik meen de „Vorlage” van dit gedicht gevonden te hebben bij Jacobus Biderman en laat ter vergelijking den tekst hier volgen:

VVilgefortis Virgo barbae miraculo castitatem tuetur

Bello nobilis ore VVilgefortis
Laudatae metuens virago forma,
Vt matura viros iuberet omnes
Speratis procul abstinere taedis;
Constans poscit opem beatiores,
Quotquot noverat, incolas Olympi
Formam cedere, Coelites iubete,
O formam, Superi, periculosam:
Non Maurae cutis abnuo colorem:
Non qualem patrio calore tostat
Cognatâ gerit Aethiops in umbrâ:
Non siquid magis atrum et invenustum,
Tetrumque illepidumque sordidumque
Tellus abdidit uspiam Noverca;
Nullum respuo Monstrum: abire solam,
Hanc solam, o Superi, iubete formam
Audit vota pium pudica Numen,
Et monstri similem repente cogit
Mento crescere nesciente barbam.
Hic horror fuit insolens; sodalis
Notam agnoscere noluit Sodalem,
Et Mater sobolem et Soror sororem,
Et vultu voluit severiori
Ignotam Pater abdicare prolem
Demum se quoque Virginem vel ipsa
Barbatam potuit timere Virgo
Sic quanto haec propior Viro est puella
Tanto tutior a Viro est puella.

Bidermanus, J, S.J., Epigrammatum libri tres Coloniae
J. Kinckius, 1620 p. 131.

17. De concertzaal in de Bierstraat, c. 1805. Naar een penttekening, door J. Verheul Dzn. vervaardigd naar een oude bouwkundige tekening in het Gemeente-archief.